

47. Zelenin, D. V Vjatskoi utšonoi arhivnoi komissii. In: Tr. VUAK 1913 goda. Smes. v I-II. Vjatka, 1913, s 135-157.
48. Vt viide 2, Otšerki, s 312; samas, Drevnerusskii, s 399-414.
49. Vt viide 2, Narodnõje prislovja, s 1-52.

KAZÕMI HANTIDE KARUPEIED

Olga Mazur. Venemaa, Novosibirsk

Kazõmi handid kuuluvad keelelt põhjahantide hulka. Nende asuala paikneb Tjumeni oblasti Belojariski rajoonis Obi parempoolsete lisajõgede ääres.

Aastatel 1988-1989 töötasid Novosibirski uurimiskeskuse ekspeditsioonid kazõmi hantide põliskülades Juilskis, Kazõmis ja Amnjas. Sealt saadi 70 lindistust, nii tavandi- kui tavandiväliseid laule. Tavandilaulud võimaldavad rekonstrueerida karupeiete muusikalist külge ja hantide traditsioonilist maailmavaadet.

Teadlased ning rändurid, kes on kirjeldanud ostjakkide (hantide) elu-olu XVIII-XIX sajandil, on juhtinud tähelepanu nende mütoloogiliste kujutelmade ja usundi omapärale. Juba XVII sajandil sooritas Permi Stefan mitu misjoniretke Siberi vähemusrahvuste ristimiseks, kuid ostjakkidel õnnestus siiski oma usund säilitada. Paganluse jälgedele handi kultuuris juhivad tähelepanu paljud XIX sajandi etnograafid. Üksikasjaliselt on kirjeldatud jumalusterohket panteoni, ohverdamiskombestikku ning iidolite kummardamist.

Kazõmi hantide ülailmajumalate genealoogia ning müüdid maa, taeva ja inimeste tekkest on tänaseni säilinud karupeiete lauludes. Nimetatud tekstidest selgub, et handid jagasid ümbritseva maailma kolmeks hierarhiliseks tasandiks. Ülailma asustavad muistsed jumalad, kelleks on *Toorum aas'i* (taevaisa) ja *Muuv an'ki* (maaema). Tavaliselt algavad palved pöördumisega nende jumalate poole. Allilmas elutsevad inimvaenulikud antropomorfseid olendid. Keskmises ilmas, st maa peal, elavad lisaks inimestele teise põlvkonna jumalad ja vaimud. Kazõmi hantide mütoloogia kohaselt saadeti ülailmast maa peale peajumalanna, kes võis esineda seitsmel pühal kujul ja võtta austatavate loomade väliskuju: nirk, must kass, kaur, isapart jt. Mõnikord nimetati teda ka *Puupi s'asi* (karuvanaema). Peajumalannal oli seitse vanda-vägilast ja seitse õde, kes hante kaitsesid. Jumalanna vendi ja õdesid karupeietest osa võtma kutsudes lauldakse erilisi laule, milles on juttu nende vägitegudest ja saavutustest. Toorumi riigist saadeti Maale ka karu, kes müütide kohaselt on kazõmi hantide eellaseks.

Karukultus on kazõmi hantide traditsioonilise maailmavaate aluseks. Karupeiete tähistamine põhineb usul tootemlooma maagilisse jõusse. Pärimuste järgi on karupeiete traditsiooni rajajaks Pelõmi vanataat, kes määras kindlaks pühitsemise korra ning pärandas selle traditsiooni edasi maistele inimestele. Muusikalis-sõnalise tegevuse range järgnevus on püsinud muutumatuna tänaseni. Kazõmi ja juilski karupeiete kombestik on siiski erinevusi.

Kazõmi hantide karupüha kestab kolm kuni seitse ööd. Vastavalt sellele jaguneb kohustuslike lauldavate laulude hulk ööde vahel erinevalt. Säilib vaid skeem, mis nõuab laulude esitamist nende žanrilises hierarhias. Laulude arvu ja järgnevust märgitakse sisselõigetega erilisel kepikesel (*šomtlang juh* - sälgatud puu). Kepike voolitakse püha puu lehise või seedri oksast. Lisaks kohustuslikele, sakraalsetele lauludele lauldakse karupeietel ka muid laule, mis kuuluvad küll alati karupeiete laulurepertuaari, kuid nende arv pole kindlaks määratud. Need on laulud-etendused jumalatest, loomadest ja lindudest, kes karupeietest osa võtavad. Kõnesolevad laulud moodustavad žanri, mida hantid nimetavad

Näide 1. *Sort juhan ho aar* (Havi jõe vanamehe laul).

Us'hul aar: Esitas Kuzma Moldanov (kazõmi hant, s. 1905).

The image shows a musical score for the song 'Sort juhan ho aar'. It consists of six staves of music, each with a corresponding line of lyrics in Estonian. The notation is a form of Kazõmi notation, which uses a single line of notes on a staff, often with a 'V' symbol above the notes to indicate a specific rhythmic or melodic feature. The lyrics are: 'hos l'a l'ar na ju ta sl'an', 'á jo Sort ju ha', 'han ho ho ja jo kil ju i je', 'o ja mul'ha ha', 'ha til' a ja vol' vø vol' mja ni Ar', and 'na juh li al von tiju'. The music is written in a single line on a staff, with a 'V' symbol above the notes in several places, indicating a specific rhythmic or melodic feature. The lyrics are written below the notes.

lunul'uptõ aar ning neil on eriline stiil. Meloodiad on lühikesed ja tantsulised. Käsitleva žanriga liitub naljalaulude alarühm (*us'hul aar*). Mõlema rühma laule (etendusi-laule ja naljalaule) esitatakse kasetohust maskides (noodinäide 1).

Sakraalseid ehk pühi laule lauldes kantakse spetsiaalselt selleks otstarbeks õmmeldud kitleid. Laul lõpetatakse mõne tantsuliigutusega. Laulja (mees) katab pea rätikuga, võtab paremasse kätte saua või raudnoole ja liigub hüti ühest nurgast teise.

Üldse on olemas üle kolmesaja püha laulu, millest igaüks on pühendatud mõnele vaimule või jumalale, jõgede ja metsade või pühapaiga kaitsjale.

Žanrihierarhia esimese tasandi moodustavad laulud, mis kuuluvad žanridesse *vjon aar* (suured laulud) ja *po jaktõ aar* (kummardamise resp austamise laulud). Need laulud esitatakse karupeiete lõpuosas, välja arvatud *Kaltas' imi aar*, mis on üks esimesi alguspäeva kohustuslikke laule (noodinäide 2 - katkend

Näide 2. *Kaltas' imi aar* (*Jumalanna Kaltasi laul*).

Vion aar. Esitas Semjon Tarlin (kazõmi hant, s. 1935).

The image shows two staves of musical notation in bass clef. The first staff has the lyrics: "vet'la võ kur ti jo vo shaṅ nə ji vər". Below the staff is a guitar accompaniment with a treble clef and a capo on the first fret, indicated by 'x' marks on the strings. The second staff has the lyrics: "ha ram ma kur ti ju ju hu san nə ji vəl". It also features a guitar accompaniment with a treble clef and a capo on the first fret. The notation includes a triplet of eighth notes in the second staff and an *accelerando* marking at the end of the first staff.

Semjon Tarlini esitatud *Kaltas' imi aarist*). Tema intoneerimistüüp on iseloomulik sakraalsetele lauludele; tüüpiline on helitekitamise moodus (alumine farüngalisatsioon), aeglane ja sügav naaberhelisid kaasa haarav vibraato ning glissandod.

Laulud, mida nimetatakse *kajojang aar*, ühendatakse eraldi žanri algussõna või hüüatuse *kajo!* ja erilise esitusmaneeeri põhjal. Seda laulab traditsiooni hästi tundev vanake koos kahe noormehega. Laulmise ajal hoitakse kätest kinni ning kõigutatakse neid. Laulude sisu põhineb pärimusel karu - Toorumi poja - jumalikust päritolust ning tema elust Maal (noodinäide 3).

Näide 3. *Kajojang aar*.

Esitas Pjotr Juhlõmov (kazõmi hant, s. 1935).

kaj jo iŋ
jo ji ja ina jo ji
jo ji ja von To ru mǝ
a si em fu om si
ej jal ma so ni vo kiŋ

Laule, mis kuuluvad žanri *miš aar*, laudakse karupeiete algusosas. Need laulud kujutavad endast omapärast kangelaseepost, mille sisuks on Kunovati ja Sosva jõgede ääres elavate Kazõmi jõe haldja õdede imepärsed seiklused ning tema vendade *Uvas iki*, *Aas tõi iki* ja *Jem voš iki* juhtumused. Need on pikad mitmetunnised laulud. Žanri *miš aar* arhitektoonika iseloomulikuks jooneks on sama meloodia pidev kordumine. Laulu lõpuosas tempo kiireneb ja ulatus laieneb oktaavini (näide 4).

Karupeiete viimastel päevadel toimub tavaliselt karupea abil ennustamine *mul're*. Juilski hantide traditsiooni kohaselt eelnevad ennustamisele laulud *tarnõng aar*, kuid kazõmi traditsioonis laudakse selle žanri laule väljaspool kombetalitust. Nimetatud laulude tekstid on püsivamad. Laule iseloomustab mõistukõnelisus ja keeleliselt markeerivad neid pöördumised kazõmi hantide ülailma peajumalanna poole:

<i>Jeemang kev,</i>	Püha kivi,
<i>Pasang kev,</i>	Kuldne kivi,
<i>Šin ši nai,</i>	Püha naine-jumalanna.

Tarnõng aari esitusmaneer on lähedane pühade laulude esitusele (näide 5).

Ülalkirjeldatud žanrite laulud annavad sakraalsuse tegevusele, mille juures neid laudakse. Täheldatav on ka desakraliseerimine, mis on seotud lõbusate

pantomiiimide, aga ka erootiliste stseenide ning varvaste abil etendatava “nukuteatri” lülitamisega karupeiete struktuuri.

Kahtlemata sisaldavad karupeied rikkalikku materjali tavandifolkloori uurimiseks. Lokaalsete stiilide üksikasjalik analüüs võimaldab ulatuslikumalt esitada kõiki erisusi kazõmi hantide kultuuris ning koos sellega rõhutada ka tema ainulaadsust.

Laulud noodistas artikli autor. Handikeelsed tekstid litereeris ja tõlkis Hantõ-Mansiiski Põhjarahvaste Loomingumaja vanemteadur Tatjana Moldanova.

Tõlkis Triinu Ojamaa

Näide 4. *Z'eb kutup iki äkvi aar* (*Sosva jõel istuva vanamehe tütre laul*).
Miš aar. Esitas Semjon Tarlin.

A - si - ju pel-ken -

ni øvl'-to a - tø tø - øl' oshn

hø - vø pel-kem-mu

mu ju vol'tø ma naj

l'um-ti - ju-l'um - mjam

ni jo ju a - tø-tøl'

jink ho vor pel - ke - mju

Näide 5. *Puupi s'asi aar* (Karuvanaema laul).

Tarnõng aar. Esitas Kuzma Moldanov.

hu Kat - l'ev ku
o - to nju l'jam - ni
ja - man ke - vi
i - ju Shin - shi nai
ma nai mul' - tã
mul' - tã ju i
ja - l'a mjam vo - kã
pia - la - ko pun
l'an vo - va - shuv
ho - puuj l'e - va - va
hoi ju pi - ti ianj - pi